

⁶⁶ Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). Львів, 1905) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 302-306.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – С. 292-296.

⁶⁷ Франко І. Передмова до другого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). Львів, 1908) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 318-322.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 2. – С. 399-403.

⁶⁸ Франко І. Передмова до третього тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). Львів, 1910) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 323-326.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 3. – С. 394-397.

⁶⁹ Там само. – С. 327.; Там само. – С. 397.

⁷⁰ Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). Львів, 1905) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С.295.; Франко І. Галицько-руські народні приповідки. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – С. 286.

Summary

*Volodymyr Halyk
(Drohobych)*

Turkivshchina in public and scientific activity of Ivan Franko

In research public and scientific activity of Ivan Franko is reflected on the walks of life of Turkivshchyni, on the basis of what, the local history are analysed and ethnographic folklore aspects of research activity of writer in relation to the inhabited items of Turkivshchyni. On the basis of public activity and scientific inheritance of I. Franko it is exposed and considered historical, territorial administrative processes which took a place here, features of religious and spiritual life, socio-economic relations, in the outlined region.

УДК: 94(477.63) „19”

*Петро Брицький
(Чернівці)*

ПРОФЕСОР ІЗ ВІРДЖІНІЇ МАРК ТАУГЕР – АДВОКАТ СТАЛІНА ТА ЙОГО ОТОЧЕННЯ ЩОДО ПРИЧИН ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ

У статті автор спростовує твердження професора із Вірджинії (США) Марка Таугера про те, що колгоспи в СРСР були наділені перевагами, властивими державним підприємствам; що держава вкладала в них стратегічні інвестиції; виправдовування ним методів примусового в процесі колективізації; заперечування згубної політики Сталіна в ор-

ганізації Голодомору; і, найголовніше, заперечення Марком Таугером Голодомору й геноциду в Україні в 1932-1933 рр.

Ключові слова: колективізація, хлібозаготовки, голодомор, геноцид.

У передноворічному номері газети «2000» (28. XII.08), а потім 11 січня і 18 квітня 2008 р. американський професор університету Західної Вірджинії Марк Б. Таугер виступив з трьома розлогими статтями, в яких висвітлює стан радянського сільського господарства в 20 – початку 30-х років, колективізацію, політику Сталіна та його оточення в цих питаннях та причини голодомору в Україні. Громадянам України цікаво звичайно, знати точку зору з цих проблем сторонньої людини. Здавалось, що вчений, незаангажований політичною кон'юктурою, об'єктивно розгляне ці складні, надто важливі і трагічні для українського народу питання. Тим більше, що у вступі до другої статті він роз'яснює, якої методології повинен дотримуватися історик у своєму дослідженні. При цьому посилається на «Положення про стандарти професійної поведінки Американської історичної асоціації». Тобто Марк Б. Таугер подав заявку на додержання своєрідного кодексу честі при висвітленні обраної для дослідження проблеми.

Статті об'ємні. Перша – на 2, друга – на 1,5 і третя – на 3 газетні сторінки великого формату.

Перша – «Сталін, радянське сільське господарство і колективізація» була опублікована 28 грудня 2007 р. У ній автор розглядає зернову кризу і проблеми урожайності в СРСР, пошуки структурних форм радянського господарства Сталіном та іншими керівниками, причетними до розвитку держави, а також обґрунтовує необхідність введення колективного сільського господарства.

Підтримуючи аргументи Сталіна, висловлені ним 27 грудня 1929 р. у промові про переваги крупномасштабного фермерства, Марк Б. Таугер стверджує, що «зв'язавши колективізацію з проектом будівництва радгоспів, який стартував роком раніше, і наділивши колгоспи основними перевагами, властивими державним підприємствам, Сталін дав зрозуміти: він та інші керівники розглядали колективізацію як метод створення інфраструктури – сектора, в який держава готова вкладати стратегічні інвестиції, не вимагаючи негайного прибутку».

Тут варто зазначити, що Марк Б. Таугер подає це читачам як реальну дійсність щодо створення інфраструктури колгоспом і надання їм переваг, властивих державним підприємствам. Але ж, насправді, цього не було. Ніякої інфраструктури не тільки в 30-ті роки, але й у наступні десятиліття держава для колгоспів не створювала – ні будівництва доріг, ні електрифікації, ні водопровідної системи і т.п. На відміну від радгоспів, які за Конституцією вважалися «державними сільськогосподарськими підприємствами», колгоспи вважалися

«колективними господарствами» з «колгоспно-кооперативною власністю». Тому ніякими «перевагами, властивими державним підприємствам», тобто радгоспам, вони державою не наділялися. Хоч влада здійснювала над ними контроль і керівництво, але формально вважала, що це колективна власність і в сфері постачання, цінової політики при закупівлі продукції і т.п., ставилися до колгоспів як до приватних господарств. Таким чином, між правами радгоспів і правами колгоспів (і відповідно між правами робітників радгоспів і правами селян-колгоспників) була велика різниця. І шановному професору необхідно було б це знати.

Виправдовуючи використання радянськими чиновниками «елементів примусовості і силових методів в процесі колективізації», Марк Б. Таугер аргументує це тим, що вони «вважали, що колгосп для селян велике благо». На його думку «вони (чиновники. – Б.П.) враховували, що буде потрібний лише незначний примус, і то до тих пір, поки селяни не усвідомлять всі переваги колгоспів». Тим більше, що «уряд надавав підтримку колективізації істотними і все більш зростаючими інвестиціями в аграрний сектор».

Хотілося б знати, з якого фантастичного джерела Марк Б. Таугер запозичив відомості про все зростаючі інвестиції держави в аграрний сектор в період колективізації? В той період на колгоспно-господарстві було лише те, що насильно забрала влада в трудолюбивих заможних селян. А кого розкуркулювали? У кого була хата покрита бляхою, або черепицею, хоч без дерев'яної підлоги. А також, хто мав пару коней, чи пару корів. Ніяких критеріїв щодо того, кого розкуркулювати, вироблено не було. Зате був план необхідної кількості розкуркулених в районі чи селі.

Далі Марк Б. Таугер стверджує, що «метою уряду в процесі колективізації (як і в будівництві радгоспів) був розвиток аграрної галузі, а не вичавлювання останніх соків із сільського господарства заради піднесення промисловості. Ці дані, – продовжує Марк Б. Таугер, – також демонструють, що заяви Сталіна та інших українських лідерів, які виступали на підтримку радгоспів і колективізації заради розвитку аграрного сектора, не були брехливою пропагандою, яка призначалася для приховування фактів найжорстокішої експлуатації». З вищезазначеного видно, що Марк Б. Таугер, захищаючи Сталіна, оперує не дійсними фактами, а лише його намірами – Сталін «вважав», «йому здавалось», «він думав», «він рахував», «він очікував» і т.п. Зокрема, Марк Б. Таугер підкреслює, що Сталін «очікував, що бідне селянство, яке пригноблювалося, з його точки зору, куркулями, побажає трудитися новим сучасним способом, звільнившись від попередніх гнобителів». В підсумку він стверджує, що «Сталін незмінно заперечував аргументи теорії експлуатації». Тобто Марк Б. Таугер прагне довести у своїй великій на дві газетні полоси статті

позитивні наміри Сталіна при проведенні колективізації. Але українське суспільство цікавлять не «наміри», а реальна дійсність, яка настала внаслідок колективізації. Стаття створює враження, що шановний професор не має найменшої уяви про колективізацію та радянську колгоспну експлуатацію. Автор даної статті, як і сотні тисяч його 13-14-річних ровесників впродовж 3-х років (1944-1946) працював у колгоспі на сільськогосподарських роботах від посіву до збору урожаю (чоловіки у зв'язку з війною були в армії). Іноді ми виконували по 1,5-2 норми для дорослих і в кінці року отримували (всі три роки) аж... по 100 грамів зерна на трудовень. Чи це не «жорстока експлуатація» підліткової (та жіночої) праці, яку Ви заперечуєте, пане Таугер? Це було дійсно «вичавлювання останніх соків із сільського господарства» (бо зерно вивозили за безцінь). Я б додав, що «вичавлювали соки» й з тих, хто працював у колгоспі. Бо після тяжкої роботи у полі, пізно ввечері треба було ще змолоти трохи зерна на ручних жорнах (в кого вони були), щоб на наступний день мати якусь їжу. А скільки здоров'я втрачали жінки при щорічному обробітку вручну кількох гектарів цукрового буряку у 30-х роках? Хто вчасно його не зібрав, на того накладали так звані штрафи й вираховували все зароблене за рік, а то й віддавали до суду.

В цілому майже впродовж всієї цієї статті, як і у висновках до неї, Марк Б. Таугер розмірковує про «теорію колективізації», а її наслідки й доля мільйонів селян його не цікавлять.

Наступну статтю, опубліковану в «2000» 11 січня 2008 р. (№1-2), Марк Б. Таугер присвятив голоду, геноциду і свободі думки в Україні. Вже на самому початку статті він, всупереч проголошеній ним методології, став на шлях однобокого висвітлення проблеми, яку розглядає. Почав із заперечення того, що голод 1932-1933 років в Україні за своїми масштабами і кількістю жертв значно переважав голодування в інших частинах СРСР. Його не обходить те, що й в інших частинах СРСР голод переважав саме там, де проживали українці – на Кубані, в Казахстані (після казахів, на другому місці). Марк Б. Таугер стверджує, що цей голод був одним з декількох голодних років у Радянському Союзі в період 1917-1935 рр. і виявився останнім у довгій історії голоду в Російській державі. По-перше, він не був останнім, бо повторився у 1946-1947 рр. А, по-друге, Марк Б. Таугер не задумався, чому в самій родючій частині земної кулі впродовж 26 років (з 1921 по 1947 рік) за радянської влади в Україні майже половина з них були голодними. Він безпідставно стверджує, що «причиною практично кожного голоду був природний катаклізм». Свої судження про природні умови він доводить до примітивізму: «Коли природні умови сприяли, країна отримувала великий урожай, але якщо ці умови були поганими, наступали катастрофи», прорікає професор. Тоді чому ж і в інших державах із знач-

но гіршими природними умовами і малородючими землями не було такого страшного голодомору, як в Україні в 1932-1933 роках?

«Шукаючи виходу з кризи, – продовжує Марк Б.Таугер, – радянський уряд вирішив удосконалити радянське сільське господарство шляхом колективізації, оскільки радянські працівники думали, що колективізація зробить радянські господарства подібними до крупномасштабних американських ферм». Що думали радянські керівники, нам невідомо, але світ знає, що за їхню нерозумну політику Україна заплатила мільйонами людських життів.

Як і в попередній статті, Марк Б.Таугер, намагаючись виправдати дії керівників СРСР і радянських чиновників, пробує показати їхню чуйну турботу про селян і міщан. Він стверджує, що в 1932 р. «радянський уряд, зібравши зерно, вернув його в регіони, які постраждали від сильної посухи, в якості допомоги». І далі: «уряд закуповував у селян зерно та інші продукти і робив відчайдушні спроби розподілити його між голодуючими» жителями міст, оскільки керівники країни вважали, що селяни зможуть знайти спосіб, як прогодуватися в селі.

Про яку закупівлю зерна пише Марк Б.Таугер? Його ніхто не закуповував. З дитинства і впродовж усіх 30-х років мене супроводжували страшні розповіді батьків, старших брата і сестри, всієї родини, сусідів і односельчан про страхітливі, насильницькі вилучення не тільки зерна, а й усіх їстівних продуктів. Заходили з хати в хату уповноважені з району й сільські люмпен-пролетарі і витрушували все до зернини. Навіть, коли знаходили в колісці під дитиною трошки пшона чи квасолі, її те забирали. Витягували з печі недоварену картоплю та іншу їжу й ту забирали. Про яку допомогу голодуючим селянам проголошує Марк Б.Таугер?

В одній невеликій статті немає можливості аргументованіше розкрити Марку Б.Таугеру його помилкове судження. Зауважимо лише те, що не можна однобоко розглядати цю проблему й зводити причину голоду лише до природних катаклізмів, які бувають рідко. У своїх висновках він дуже категорично стверджує, що «деякі люди пробують довести, що всі випадки голоду в російській історії – справа рук людини». І як доказ того, що голод в Росії не був штучним, проголошує, що всі уряди впродовж століть вживали заходів, спрямованих на полегшення ситуації.

По-перше, фахові історики не стверджують, що всі голоди були штучними. А, по-друге, в даному разі розглядається проблема голодомору 1932-1933 років, а не «впродовж століть». І в даному випадку серед організації заходів з надання допомоги Марк Б.Таугер називає організацію політичних відділів при МТС, які нібито «займалися виявленнями і усуненням місцевих працівників, які з їх точки зору створювали проблеми». І це Марк Б.Таугер називає допомогою голодуючим. Це була допомога органам НКВС з виявлення підозрілих, небажаних

осіб. Другим заходом для допомоги Марк Б.Таугер називає те, що уряд направив у найбільш урожайні регіони тисячі тракторів та іншої техніки, що в підсумку дало значно більший урожай в 1933 р. порівняно з 1932 роком. Знову ж таки, звідкіль взялися тисячі тракторів у 1932 р., коли Харківський тракторний завод вступив у дію лише в жовтні 1931 р.? Навіть перед війною в колгоспі на полях мого родючого Поділля працював лише один 15-ти сільний колісний «Універсал». А, по-друге, на якій підставі Марк Б.Таугер стверджує, що в 1933р. урожай був значно більший 1932-го р. Адже згідно статистичними даними (які він наводить на наступній сторінці), у 1932 р. валовий збір урожаю в СРСР був 69,9 млн. т, а в 1933 р. – 68,4 млн.т, тобто на 1,5 млн.т менше.

Не обгрунтовуючи аргументами, а лише на основі вищесказаного, Марк Б.Таугер робить висновок про те, що «відшукати в цій події якісь складові геноциду складно». Звичайно, на основі таких міркувань Марка Б.Таугера складових геноциду не «відшукати».

Марк Б.Таугер категорично стверджує, що «Голод грянув у 1931-1933 рр., передусім з причини природних катаклізмів – погодних умов та інших подій» (Яких? – Б.П.). «І це був зовсім не результат дій влади», – заявляє він і подає своєрідне пояснення: «Та політика влади, яку деякі вважають геноцидом, стала відповідною реакцією на події, які сталися; боротьбою за подолання комплексної кризи голоду, який загрожував, зірвавши забезпечення продовольством мільйонів людей».

У цій езопівській, зашифрованій фразі важко зрозуміти суть думки Марка Б.Таугера, що він насправді мав сказати: «реакція влади на події». Як? Як зрозуміти твердження, що «голод загрожував зірвати забезпечення продовольством мільйонів людей»? Чи не прихована тут думка, що в такій політиці влади винуваті самі селяни, які чинили опір насильницькому вилученню продуктів, і уряд змушений був вести боротьбу з метою забезпечення їх продовольством? Марк Б.Таугер підкреслює, що дії радянського керівництва... включаючи не тільки заготівлю зерна в селах, але й поставки продовольства в ці ж села були рідкісними і мізерними і не в усі голодуючі села (всього 8,8% від забраного в селян України – 417 тис. тонн, а забрали 4,7 млн.т).

На початку цієї статті Марк Б.Таугер закликає істориків «додержуватися стандартів коректної методології». Але в подальшій частині тексту сам же їх порушує, коли радить читачам звернути увагу на відмінність геноциду від холокосту. Він обгрунтовує свою теорію тим, що «цигани, євреї, українці та інші народи Східної Європи абсолютно не були зв'язані з нацистами, а німці, в свою чергу, не залежали в питаннях продовольства від цих циган, євреїв і українців. Агресія нацистів не мала під собою реальної потреби в праці чи продуктах цих

людей». На основі цих своїх міркувань Марк Б.Таугер робить висновок, що саме тому нацисти винищували ці нації. Водночас він проводить паралель з радянською системою, нагадуючи, що «не варто забувати той факт, що в той період радянське керівництво частково залежало від сотень тисяч українців, які обіймали державні посади самих різних рівнів». І тут Марк Б.Таугер робить наступний висновок про те, що в світі такого порівняння він не представляє, «як можна представлять голод як геноцид».

По-перше, твердження Марка Б.Таугера про те, що німці не мали потреби в праці чи продуктах циган чи євреїв, зовсім не стосується українців.

Шановний професор, як видно, не обізнаний з історією Другої світової війни. Загальновідомо, що у зв'язку з великими втратами на фронті німці потребували робочої сили й тому вже в 1942 р. насильно вивозили людей (з 14-річного віку) з окупованих територій до Німеччини. З України під час війни німцями було насильно вивезено 2,4 млн. чоловік.

По-друге, щодо продовольства. Згідно з доповідною міністра А.Розенберга лише за період з 1943 р. по 31 березня 1944 р. з України в Німеччину було вивезено: зернових – 9 млн. 200 тис.т, м'яса і м'ясних продуктів – 622 тис.т, тваринного масла – 208 тис.т, цукру – 40 тис.т, фуражу – 2 млн. 500 тис.т, картоплі – 3 млн. 200 тис.т, інших сільськогосподарських продуктів – 2 млн. 291 тис.т. А всього за період окупації з України вивезли до Німеччини 17.307 тис.т зерна і 27.555 тис. голів різної худоби.

Та найбільше вражає «відкриття» професора Марка Б.Таугера, що «не тільки опоненти радянського керівництва вважали голод штучним. Так само, – стверджує Марк Б.Таугер, – думало і радянське керівництво». Цьому висновку він дає пояснення наступною сентенцією: «Отже, ці керівники не зрозуміли суті того, що відбувалося, думаючи, що з урожаєм все в порядку, і тому вирішили, що голод – штучний. Вони гадали, що селяни чинять опір, приховують зерно від заготівлі, а на ці дії їх надихають українські націоналісти. Керівництво думало, що українські націоналісти спільно з іноземними шпигунами готують повалення радянської влади. Ось чому радянське керівництво ухвалило рішення про арешт цих націоналістів, які представляли загрозу існуючій радянській владі».

Іншими словами, радянське керівництво і прихильники теорії «українського геноциду» сходились на думці про штучні джерела голоду. Обидві групи дійшли до таких висновків на основі брехливих посилок» (малися на увазі дані офіційної статистики про більш високий урожай).

Значну частину (цілу газетну сторінку) своєї великої статті Марк Б. Таугер віддав своїм суб'єктивним міркуванням про холокост (який немає ніякого стосунку до теми голодомору), оцінці ставлення українців до голодомору, росіян і Росії, звинуваченню українців в антисемітизмі і т.п.

Вище зазначалося, що Марк Б.Таугер менторськи повчає істориків «стандартам коректної методології» при написанні історичних праць, інакше вони будуть пропагандистськими. Якими насправді є стандарти «коректної методології» професора із Вірджинії Марка Б.Таугера, хай читач після ознайомлення з статтею оцінить сам.

В його міркуваннях про голодомор і відповідальність за його заперечення є неправдиві твердження, нібито українці пробують звинувачувати в голоді Росію та росіян і покладають вину на російський народ. Це не відповідає дійсності. Він пише: «Якщо українці пробують звинувачувати в голоді «Росію» або «росіян», такі українці здійснюють те, що самі ж осуджують: вони покладають вину на цілий народ за дії, нібито здійснені невеликою групою представників цієї нації. Вони стверджують, що Сталін хотів напасти на «Україну» (Для чого йому було напасти, коли Україна і так вже була під його контролем. – Б.П.). Але сьогодні ці українці хочуть здійснити нападки на «Росію». Таку точку зору можна було б вважати лицемірною, а в жителів інших країн могло б скластися погане враження про українців. Крім того, звинувачення всього народу в подіях далекого минулого викликає ще одну негативну асоціацію із історії Росії і України – антисемітизм. Українці, зокрема, історично проявили вороже ставлення до євреїв, а відповідні міфи і неприязнь породжені сотні, якщо не тисячі років назад. Україні й українцям пора перестати вдаватися до таких помилкових і архаїчних категорій».

Як бачимо, «стандарти коректної методології» Марка Б.Таугера мають дволикий підхід: в одному випадку він закликає, щоб вину за дії окремих груп окремої нації не переносили на всю націю (що цілком вірно й українські історики підтримують це), а в другому – якщо це стосується українців, то можна звинувачувати весь народ в антисемітизмі. І ця ворожнеча і неприязнь до євреїв, ? підкреслює Марк Б.Таугер, – тягнеться вже тисячі років. Таким чином, він визначає вік України й українців – тисячі років. Нове «відкриття» американського історика.

Виходить, що єврейський холокост – визнавати можна, а визнання геноциду українського народу – зась. За даними організації Claims Conference Німеччина визнала геноцид євреїв під час блокади Ленінграда в період Другої світової війни. Німецький уряд компенсує моральні втрати тим євреям, які перебували в блокадному Ленінграді, 2556 євро кожному. А те, що там голодували і гинули всі три роки понад 3 млн. людей різних національностей, переважно росіян, геноцидом не вважається. Ось такий «стандарт коректної методології» Марка Б.Таугера і йому подібних.

Щодо причин «неприязні» у минулому до євреїв, то раджу проф. Марку Б.Таугеру прочитати з цього приводу статтю К.Маркса «Про єврейське питання». Крім того, варто було б ознайомитися з статистикою правоохоронних кадрів: ДПУ, НКВС,

суду, прокуратури в Україні в 30-х роках ХХ ст., які здійснювали репресії. Адже серед керівного складу співробітників цієї категорії понад половину становили євреї. Але українці, на відміну від Марка Б.Таугера, не звинувачують весь єврейський народ у репресивних діях в цей період.

Завершує Марк Б.Таугер свої сумбурні мудрування тим, які небезпеки чекають українців, якщо вони переконуватимуть керівництво різних країн в необхідності визнання голодомору 1932-1933 рр. геноцидом. Він передрікає великі кари небесні, які впадуть на українців, якщо це станеться. Серед них «бойкот України науковим товариством», «скептична думка в цілому про компетентність українських колег», «перепони для проведення науководослідної роботи поза Україною», що завдасть «величезної шкоди науці всього світу, удару по прогресу людства».

Не обминув Марк Б.Таугер й дослідників голодомору Роберта Конквеста та Джеймса Мейса, яких називає хорошими письменниками, але «упередженими дослідниками». Я добре знайомий з працями обох названих дослідників з цієї проблеми. А тепер познайомився з працею Марка Б. Таугера. Визначаю, що праці перших двох названих авторів написані об'єктивно і максимально наближені до істини. А перші дві статті Марка Б.Таугера написані з політико-пропагандистських позицій. Складається враження (частково, як видно з тексту, так і є), що ідеологічною основою і матеріалом для них послужили праця Сталіна «Вопросы ленинизма», зокрема, його звіт на XVI з'їзді ВКП(б) (розділ «Сільське господарство і зернова проблема») і короткий курс «Истории ВКП(б)», звідки запозичено абзаци про роль політвідділів МТС у «допомозі» колгоспам (с. 303).

У наступній статті «Урожай 1932 року і голод 1933 року» (Див. «2000», 11.01.2008) Марк Б.Таугер вже у самій назві статті заперечує наявність голоду в 1932 р., а визнає лише мор 1933 р., і кваліфікує його як просто голод, а не голодомор, а тим більше не геноцид. У ній він заперечує офіційні статистичні дані про виробництво і заготівлі зерна в СРСР, проте дані «Довідника партійного працівника» 1935 року (Вип. 9) використовує.

В статті допускається перекручення фактів і невірне тлумачення даних своїх опонентів. Так, він стверджує, що «прихильники теорії геноциду говорять про відсутність голоду в 1933 або 1934 роках».

Треба віддати належне йому в тому, що він приділив значну частину уваги статистиці обліку урожаю і урожайності тих років. Внаслідок її аналізу він прийшов до висновку, що офіційна статистика не є достовірною. Тут Марк Б.Таугер, безумовно, правий. За 30-ті роки вся статистика недостовірна: в сільському господарстві, в промисловості – з виконання планів п'ятирічок, перепису населення та ін. Але в статистичних викладках Марка Б.Таугера впродовж всієї статті неодноразово стве-

рджується, що головною причиною голоду 1933-го року є низький урожай 1932 року, викликаний «природними катаклізмами» і «рядом економічних, організаційних і політичних факторів». На цій підставі він категорично заперечує наявність геноциду і не визнає терміна «Голодомор». Це його право.

Аналіз розміру урожаю і голоду 1932-1933 рр. він здійснює за наперед заданою схемою, щоб то не стало виправдати політику і дії московського керівництва щодо хлібозаготівель і експорту зерна в Україні.

Характерним для статей Марка Б.Таугера є те, що він прагне довести правильність аграрної політики ЦК ВКП(б) і заходів, які у зв'язку з нею проводились партійними і державними органами, виправдати діяльність Сталіна та його оточення у цій сфері суспільної діяльності.

Другою складовою його дослідження є прагнення довести, що ніякого голодомору, тим більше геноциду в Україні не було, бо ж голодувало, мовляв, населення і в інших республіках. Одне не виключає другого.

Зовсім поза увагою автора в усіх трьох статтях залишилася трагічна доля селян в цілому, і українських, зокрема, у зв'язку з колективізацією і голодомором. У них відсутня новизна, подібні матеріали в останнє десятиліття публікувалися неодноразово різними авторами. Відсутність належної ерудиції автора зрозуміла: він починав як фізик, потім переключився на музику (бакалавр і майстер історії музики), мав інтерес до економічного розвитку і сільського господарства, а спеціалізується з історії Південної Азії і т.п.

З цього приводу дуже слушно і влучно висловився великий дослідник голодомору в Україні Джеймс Мейс: «Як не можна займатися історією Холокосту і не стати хоч би напівєвреєм, також не можна займатися історією дослідження Голодомору і не стати хоч би напівукраїнцем».

Summary

*Petro Bryts'kyi
(Chernivtsi)*

Professor Mark Tauger from Virginia – Stalins Lawyer and His Milieu about the Reasons of Golodomor in Ukraine

The author of the article refutes the statement of Mark Tauger, professor from Virginia (USA), regarding following facts: collective farms in USSR were allotted with advantages inherent to government enterprises; government made strategic investments into collective farms; justification of compulsory methods in the process of collectivization; negation of harmful politics of Stalin in organizing the Famine. The key fact under author's negation is that Mark Tauger declined genocide and the Famine in Ukraine in 1932-1933.

Key words: collectivization, intermediate bread production, famine, and genocide.